

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

Ганна Доманова, Ігор Кондратьєв

●

КОРДОН ЗЕМЛЕВОЛОДІНЬ ЧЕРНІГІВСЬКОГО МАГІСТРАТУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Підвалини міського самоврядування в Чернігові було закладено на підставі універсалу короля Сигізмунда III від 27 березня 1623 р. З огляду на особливий статус щойно приєднаних до Речі Посполитої земель Чернігово-Сіверщини, король призначив довічним війтом Яна Куновського, якому доручалося організувати вибори урядовців і налагодити діяльність магістрату¹. Водночас місто одержало гербову печатку, на якій було зображено Святого Владислава, “в латах убранного”, який тримав у правій руці червону хоругву: “для печати же дел городских черниговских уряду бурмистрского и лавничего в герб городской назначаем Св. Владислава в збруе с красною Короговою”².

Крім розширення владних повноважень, Магдебурзьке право передбачало земельні надання і чітке окреслення території міста. Про це, зокрема, йшлося у королівському привілеї 1623 р.: “и в рассуждении домов, огородов и грунтов, которые городу нашему Чернигову чрез ревизора нашего Иеронима Цехановича подсудка Смоленского и товарища его в отведении и в определении будут”³. За слушним зауваженням Д. Багалия, надання ґрунтів і демаркація міського кордону були обов’язковою передумовою запровадження магдебурзького права⁴. Проте І. Цехановичу довелося рахуватися з місцевими реаліями. Він, зокрема, писав: “так как вблизи города Чернигова много находится земель принадлежащих людям духовного звания, о коих при ограничении, верных сведений собрать не было возможности то, чтобы не нанести беспокойства духовенству, из черниговского ограничения исключая 160 волок”⁵⁶. Відтак 25 березня 1625 р. місто отримало королівський привілей, в якому чітко окреслена ревізором І. Цехановичем територія передавалася щойно обраному міському уряду – магістрату⁷. Земельна власність магістрату становила 66 волок. З них 30 – було виділено на “ратушний” фільварок, 20 – на ранг війта, 12 – бурмистрів, 4 – писарів⁸. Територія, що опинилася під юрисдикцією магістрату, охоплювала мало не половину повіту. Крім того, чернігівські міщани отримали також право вільно заготовляти дрова і будівельну деревину в Слабинському лісі, але бортні дерева мали використовувати лише слабинці⁹. Королівський привілей 1625 р. визнав це право за чернігівськими міщанами¹⁰. 1 липня 1650 р. король Ян Казимир підтвердив земельні пожалування у вигляді конфірмаційного привілею, хоча з огляду на політичний момент цей акт мав сугубо формальне значення¹¹.

Власністю міста були землі, одна частина яких призначалася на оранку та сінокоси міщанам, друга – на вигін для їхньої худоби, а третя – на потреби власне магістрату. За користування оранкою, сінокосами та вигоном міщани мали сплачувати податок. Що ж до землі, відведеної безпосередньо магістрату, то частина її надавалася у вигляді рангових маєтків на уряди війта, бурмистрів та писаря, а решта здавалася в оренду.

У другій половині XVII ст. козацькі гетьмани та полковники передали Чернігівському

магістрату деяке майно та маєтності, які раніше були джерелом утримання замку та його коменданта, а також інших урядовців. Російський уряд, шукаючи собі надійну опору в Україні, зі свого боку, також намагався задовольнити прохання міщан. Конфірмаційні грамоти Чернігову були надані у 1655, 1660, 1666 та 1690 рр. Остання з них містила витяги з королівських привілеїв 1623 та 1625 рр., зокрема визначення “границы тех земель городовых”¹². Формально підвладна магістрату територія протягом другої половини XVII – XVIII ст. залишалася незмінною.

Порівняння тексту грамот 1625 (в таблиці подаються дві копії одного документа) та 1650 рр. свідчить про майже цілковиту тотожність наведеного у документах опису кордону (Див.: “Таблиця 1”):

“Таблиця 1”.

1625 р. ¹³	1625 р. ¹⁴	1650 р. ¹⁵
<p>“Граница помянутых Черниговских городских земель идет таким образом в своей окружности: начиная от села Шестовиц и Шестовицкой горы к Мащковскому логу полесок, логом в речку Козел, Козлом в речку Веренец, Веренцом по селище Поготче, подлинный выруб, оттуда по сельце Пльхово, по насыпной вал, через Пльхов лес в Лебядиное болото, от этого болота по реку Рудку, Рудкою по селище Жукотки, от такового селища по речку Бегатту, юю вниз по Рудку в речку Беловес¹⁶, Беловесью вверх по Москальскую гать, от ней с Беловеса на Хмельницкий ручей, Хмельницким ручьем чрез Черниговскую дорогу идущую с города Сибережа, от той дороги по Колодезки, от Колодезок в Ржавец, Ржавцем в Сtryжень, Сtryннем вверх в лог, в правый бок, кривым логом с лозою, оттуда суходолом, чрез дуброву, к Любешкому острову в речку Свиный, Свиныйю на низ по озеро Стародуб, чрез реку Десну, по Свиный перевоз, по Пчельское озеро, через Ясацкую дуброву, позади долинного селища, в чорную лозу, а оттуда в дуброву по притоке Муравейку, Муравейкой вниз по реку Ирдвище, от реки Ирдвище в реку Мамчу, чрез реку Десну, от Мамчи в озеро Апромоецк и в речку Маломейку, по Шестовицкое селище, откуда началась граница.”</p>	<p>“...granica tych gruntow mieyskich czernihowskich tak idzie swoym okregem poczowszy od siola Szostowicz medle gory Szostowiczkiey do hackowskiego lohu pó lasek, lohem w rzeczkę Koziel. Kozlem nadól w rzeczkę wëierei, wëeręcą wgóre po sieliszcze poeądle lado. Ztamtąd po sieliszcze plochowе po nasepny wał przez plochow las w Łabędzie błoto. Z tego błota в rzeczkę rudką rudką po sieliszcze Zakotki, od tego sieliszca po rzeczkę byczalkę, to rzeczką na dol po rudkę в rzeczką białowies. Białowiesiem в góre po mochnatową gai, od tey gaci z białowiesia в chmielnicki ruczay chmielnickim ruczaiem przez drogę czernihowską z miasta do Siebieicza idarą, od tey drogi dąbrową prosto в loh. lohem в Kołodzieszki, a z Kołodzieszkow... в crzawici Rzawcem в Stryzeń Stryzniem в gurę в loh в prawy bok lohem krynicę Ztożą Złamtąd Suchodołem przez dąbrowę ku Łubianemu ostrowu в Swinię. Swinią naniż po iezioro Starodub przez rzekę desnę po Swincką przewłokę po pczelsk iezioro przez iasiacką dąbrowę pozad długiego Sielicza в lożę czarną. Ztamtąd в dąbrowę po strugę murawieyskę murawięką na dął po rzeczkę wzdwiżę. Z tey rzeczki в mamczy rzeczkę przez desnę rzekę. od mamczy в iozioro apromiolek y wrzczęł malomiolke po sieliszcze Szostowickie”.</p>	<p>“Granica tych gruntów mieyskich czernyhowskich tak ydzie swoim okregiem poczawszy od siola Szostowicz miedle gori szostowiczkiey do moskowskiego lohy Pólasek, lohem в rzeczkie Koziel, Kozlem na dól rzeczkę Wieriegici, Weregicą wgóre po seliszcze pokończę poziagle lado ztamtąd po seliszcze Plochowе po Nasephy wał przez Plochow las в Łabędzie błoto z tego błota в rzeczkę Rudką po seliszcze Zukotky od tego seliszca po rzeczkę Biczalkę tą rzeczko napl po Rudkę. Rzczeko Białowies, Bjałowiesiem wgóre po Machnatową ... odtęy gaci s Białowiesza в Chmielnicky ruczay, Chmielnickym ... ruczaiem przez drogę czernyhowsko z miasta do Sibereza y ... a odtęy drogi dombrową prosto в loh. lohem в Kołodzieszki a z Kołodzieszkow в ierzawice. Rzawciem в stryzen, stryzenem wgóre в loh в prawy bok, lohem в krinice zložą stamtąd suchodola przez dambrowe k Kubianemu ostrowu в Swinie, Świnio на ныż по iezioro Starodub przez Rzekę Desnie по Stvincko przewlokoin po Pczelsk iezoro Przesiacko dobrową pozad długiego seliszca włożę czarno ztamtąd в dąbrowę postrude Murawieykie, Murawieyką nadął po rzeczkę Wzdwiżę z tey rzeczki в mamczą Rzczekę przez gesno Rzekę od mamczy в iozioro oprom ... tek y в rzeczke Mialomiolke po seliszcze Szostowickie.”</p>

Варто зазначити, що питання локалізації кордонів землеволодінь Чернігівського магістрату довгий час залишалося поза увагою дослідників, єдина, але схематична, спроба нанести на карту цей кордон була здійснена одним із авторів цих рядків у 2005 р.¹

Локалізація кордону та його нанесення на сучасну топографічну карту значною мірою ускладнені двома факторами: зміною чи цілковитим зникненням окремих назв та “перекрученістю” існуючих назв у текстах привілеїв. Проте більшість топонімів, хіба що окрім “дрібних”, можна прив’язати до сучасних назв, що робить можливим локалізацію кордону (Див.: “Таблиця 2”). У випадках, коли це неможливо, здається цілком логічним, що кордон проводили з урахуванням наявної топографічної ситуації – по річках, ярах чи шляхах (Див. “Рис.1”).

“Таблиця 2”

Основні топоніми кордону землеволодінь Чернігівського магістрату	Сучасні топоніми або дані про локалізацію	Номер на карті
1625 р. – “от села Шестовиц” Теж саме. – “od siola Szostowicz” 1650 р. – “od siola Szostowicz”	с. Шестовиця	1.
“и Шестовицкой горы” “medle gory Szostowiczkiey” “miedle gori szostowiczkiey”	городище біля с. Шестовиця	2.
“к Мацковскому логу полесок” ”do hackowskiego łohu ró lasek” “do moskowskiego łohy Pólasek”	ймовірно, цей Мацковський (чи Гацковський) лог знаходився біля с.Мажугівка (?)	3.
“в речку Козел” “w rzeczkę Koziel” ”w rzęczkie Koziel”	р. Козел, що впадає в р. Речище	4.
“в речку Веренец” “w rzeczkę wężeręi” “na dół rzeczkę Wieriegici”	р. Веріб	5.
“Веренцом по селище Поготче, подлинный выруб” “węcęą wgoreę po sieliszcze poeądle lado” “Weregicą wgoreę po seliszcze pokończę poziagle lado”	вочевидь, мається на увазі територія біля с.Козел (сучасне Михайло-Коцюбинське)	6.
“по сельце Пльохово” “po sieliszcze plochowę” “po seliszcze Plochowę”	с. Пльохів	7.
“через Пльохов лес” “przez plochow las” “przez Plochow las”	вочевидь, цей ліс знаходився на північному сході від с. Пльохів	8.
“в Лебядиное болото” “w Łabędzie błoto” “w Łabędzie błoto”	болото Лебединка існувало ще у XVIII ст., від цього болота ручай Руда впадав у Білоус ¹⁸	9.
“по реку Рудку” “w rzeczkę rudką”	р. Руда	10.

“w rzeczkę Rudką”		
“по селище Жукотки” “po sieliszcze Zakotki” “po seliszcze Zukotky”	с. Жукотки	11.
“по речку Бератту” “po rzeczkę byczalkę” “po rzeczkę Biczalkę”	Річка Бечалка існувала ще у XVIII ст., вона починалася біля Мохнатинської слободи (с. Мохнатин) і впадала у р. Білоус ¹⁹	12.
“вниз по Рудку” “na dol po rudkę” “napl po Rudkę”	село Рудка на річці Струга біля впадіння в р. Білоус	13.
“в речку Беловес” “w rzeczką białowies” “Rzeczko Białowies”	р. Білоус	14.
“по Москальскую гать” “po mochnatową gai” “po Machnatową ...”	Вочевидь, це ліс біля села Мохнатин	15.
“на Хмельницький ручей” “w chmielnicki ruczay” “w Chmielnicki ruczay”	ручай Хмельничка ²⁰ (починається у с. Хмільниця)	16.
“города Сибережа” “z miasta do Siebicieza” “z miasta do Sibereza”	с. Сибереж	17.
“по Колодезки” “w Kolodzieszki” “w Kolodzieszki”	це притока р. Ржавець, що впадала в Стрижень, зникла ще у XVIII ст.	18.
“в Ржавець” “... w czrawici Rzawcem” “w ierzawice”	річка Ржавець, вочевидь, протікала біля с. Роїще, впадала в Стрижень	19.
“в Стрижень” “w Stryzeń” “w stryzen”	р. Стрижень	20.
“к Любецкому острову” “ku Łubianemu ostrowi” “k Kubianemu ostrowi”	територія точно не локалізується, вочевидь, це урочище Луб'яне біля с.Петрушин ²¹	21.
“в речку Свинью” “w Swinię” “w Świnie”	сучасна р. Замглай, одна з приток якого по сьогодні називається р. Свинка	22.
“по озеро Стародуб” “po jezioro Starodub” “po jezioro Starodub”	точно не локалізується, можливо, це озеро Старуха (?)	23.
“через реку Десну, по Свинский перевоз” “przez rzekę desnę po Swincką przewłokę” “przez Rzekę Desnie po Stvincko przewłokin”	переволока знаходилась на Десні неподалік р. Свинка	24.
“по Пчельское озеро”	озеро Пчельське	25.

<p>“po pczelsk Iezioro” “po Pczelsk iezoro”</p>		
<p>“через Ясацькую дуброву” “przez iasiacką dąbrowę” “Przesiacko dobrową”</p>	<p>Вочевидь Ясацька дуброва знаходилась десь між озером Пчельським та Муравійщиною</p>	26.
<p>“позади долинного селища, в чорную лозу, а оттуда в дуброву по притоке Муравейку” “pozad długiego Sielicza w lozę czarną. Ztamląd w dąbrowę po strugę murawieyskę” “pozad długiego seliszczu w lozę czarno ztamląd w dąbrowę postrude Murawieyskie”</p>	<p>можливо, це урочище Осокорєва долина”; річка Муравійка зникла у ХІХ ст., вже тоді від неї залишились озера Глибоке та Друганське ²² (зараз зниклі назви). Вочевидь, р. Муравійка відносилась до басейну р. Либідь, на березі якої знаходиться с. Бакланова Муравійка)</p>	27.
<p>“по реку Ирдвише” “po rzeczkę wzdwiżę” “po rzeczkę Wzdwiżę”</p>	<p>р. Вздвижа</p>	28.
<p>“в реку Мамчу, чрез реку Десну” “w mamczy rzeczkę przez desnę rzekę” “w mamczą Rzeczkę przez gesno Rzekę”</p>	<p>р. Мамша</p>	29.
<p>“от Мамчи в озеро Апромоцек” “od mamczy w iozioro apromiolek” “od mamczy w iozioro oprom...tek”</p>	<p>озеро Яковель (?)</p>	30.
<p>“в речку Маломейку” “y wrzeczki małomiolke” “w rzeczke Miałomiolke”</p>	<p>якась дрібна притока Десни, зникла ще у ХVІІІ ст., чітко не локалізується</p>	31.
<p>“по Шестовицкое селище” “po sieliszcze Szostowickie” “po seliszcze Szostowickie”</p>	<p>с. Шестовиця</p>	1

Рис.1. Спроба локалізації кордону земельних володінь Чернігівського магістрату на сучасній топографічній карті (реконструкція І. Кондратьєва).

Цікаво, що північно-західна ділянка кордону (від Пльохова до Хмільниці) значною мірою збігається із чернігово-любецьким кордоном згідно з “Реєстром Чернігівських границь”, який було впорядковано, на думку О. Русіної, у 20-х рр. XVI ст. (1527 р.)¹.

Відповідно до “Реєстру” кордон між Чернігівською землею Московського князівства та Любецькою волостю Київського воеводства проходив по р. Пакульці до її гирла, де розділяв с. Пльохове на дві частини (чернігівську і любецьку). Звідти він проходив суходолом по “Брянцевим лозам” (лозняку. – **І.К.**) до гирла р. Руда і далі вздовж неї. Не доходячи до р. Білоус, він звертав “у лес у Гряду” (сучасне село Рудка), звідти – через Тесновий ліс (з XIX ст. відомі так звані Тисовські “дачі”) до р. Свішень і далі до р. Долга (у XVII – XVIII ст. вона перетворилася у болото Долге). Кордон доходив до річок Холхоли (у тексті як Холхола, так і Олхола, відомий Олсохівський ґрунт та с. Олсоховка, яке існувало ще у 70-х рр. XIX ст. біля сучасних сіл Бихальцохівка (Биховець) і Малий Листвен) та Дороган (Дорогінка), потім до Боянець (Буянок) у Сухий Вир (болото Замглай через Суховирський “ґрунт”)².

Припустимо, що даний кордон у свою чергу відображав межу Чернігівського та Брянського князівств середини XIV ст., про що, зокрема, свідчать наведені у “Реєстрі” топоніми – “брянцеві лози” (між с. Пльохове та гирлом р. Руда), с. Малий Листвен назване володінням “владики брянского”³, адже на тоді старішими (великими) чернігівськими князями вважалися брянські.

Не менш цікавою є й північно-східна ділянка кордону землеволодінь Чернігівського магістрату, адже вона збігається з кордоном літописної “Сновської тисячі”, а відповідно і з межею Чернігівського та Новгород-Сіверського князівств XI – XII ст.⁴

Таким чином, кордони земель Чернігівського магістрату відображали давні адміністративні кордони і аж ніяк не були випадковими. Здійснена локалізація

дозволяє вирахувати площу цієї землі. За нашими обчисленнями, вона становила близько 590 кв. км⁵. Однак не усі ті землі належали магістрату, чимало з них було у володінні шляхти, а з середини XVII ст. – козаків. Землі навколо Чернігова перебували у власності монастирів, існували також рангові маєтності козацької старшини тощо. Подальші дослідження дозволять чіткіше вирахувати площу земель, приналежних безпосередньо Чернігівському магістрату.

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі. - ЦДІАК України). - Ф. 1673. - Оп. 2. - Спр. 133. - Арк. 2 зв. -3.
2. Там само. - Арк. 3; Ситий І. Герб Чернігова // Знак: Вісник Українського геральдичного товариства. - 1993. - 3 серпня. - С. 2.
3. ЦДІАК України. - Ф. 1673. - Оп. 2. - Спр. 133. - Арк. 2.
4. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобічній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV - XVIII в. - Львів, 1904. - Ч. 2. - С.394.
5. Волока - одиниця виміру земельної площі, що дорівнювала 19,5 десятинам.
6. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Губернский город Чернигов. Узды: Черниговский, Козелецкий, Суражский, Крапивецкий и Остерский. - Чернигов, 1874. - Кн. 5. - С. 156.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі. - ІР НБУВ). - Ф. І. - Спр. 58265. - Арк. 1-4; Ханенко А. Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии. - Чернигов: Губернская типография, 1864. - С. 60-66;
8. ЦДІАК України. - Ф. 1673. - Оп. 2. - Спр. 133. - Арк. 3.
9. Кулаковский П. Чернигово-Сиверщина у складі Речі Посполитої (1618 - 1648). - К.: Темпора, 2006. - С.35.
10. ІР НБУВ. - Ф. 1. - Спр. 58265. - Арк. 1 зв-2;
11. Корпус магдебурзьких грамот українським містам: Два проекти видань 20-х - 40-х років ХХ століття. - К.: Прайм, 2000. - С. 70-72.
12. Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729 - 1730 гг. / Под ред. Н.В. Василенко. - Чернигов: Редакция "Земского сборника Черниговской губернии", 1908. - С. 352-362
13. Ханенко А. Назв. праця. - С. 62-63. (Текст фрагменту подається за сучасним російським правописом із максимальним наближенням до тексту публікації О.Ханенка).
14. ІР НБУВ. - Ф.VIII. - Спр.2320. - Арк.7-7 зв. (Фрагмент документа подається мовою оригіналу - польською, із збереженням особливостей правопису).
15. Корпус магдебурзьких грамот... - С. 71 (Фрагмент документа подається мовою оригіналу).
16. Должно быть нынешний Белоус (примітка О. Ханенка)
17. Кондратьев І. Під Литвою, Москвою та Польщею (до історії сіл Чернігівського району у XV - першій половині XVII ст.). - Чернігів: КП Видавництво "Чернігівські обереги", 2005. - С. 17.
18. Описание рек и речек Черниговского полка в 1754 году (Под редакцией А. Лазаревского) // Труды Черниговской губернской архивной комиссии (на память о XIV Археологическом съезде в Чернигове). - Чернигов: Типография Губернского правления, 1906 - 1908. - Вып. 7. - Отд. 1. - С. 23.
19. Описание рек и речек Черниговского полка... - С. 22.
20. Описание рек и речек Черниговского полка... - С. 16.
21. "острови" - це окремо розташовані земельні ділянки. Див. докладніше: Словник староукраїнської мови XI - XVст. У 2-х т. / Ред. колегія: Л.Л. Гумецька (голова) та ін. - Т. 2. / Ред. тому: Л.Л. Гумецька (голова) та І.М. Керницька. - К.: Наукова думка, 1978. - С. 99. Див. також: Толочко О. Замітки з історичної топографії домонгольського Києва // Київська старовина. - 2000. - № 6. - С. 166-169.
22. Описание рек и речек Черниговского полка... - С. 7.
23. Русіна О. Із спостережень над "Реєстром Чернігівських границь" з 20-х рр. XVI ст. // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці історико-філософської секції. - Т. ССХХV. - Львів: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1993. - С. 296-298.
24. Русіна О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. - К., 1998.- С.125.
25. Русіна О. Із спостережень над "Реєстром Чернігівських границь"... - С. 300-302; Реєстр Черниговских границ // Акты Литовско - Русского государства. - Т. II. / Под ред. М.В. Довнар-Запольского. - М.: Университетская типография, 1897. - С. 64-65.
26. Коваленко В.П. Кордони та природні умови літописної Сновської тисячі // Археологічні старожитності Подесення. - Чернігів: Сіверянська думка, 1995. - С. 78-83.
27. Для порівняння: сучасна площа Чернігівського району складає 2,5 тис. кв. км.

